

**Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет правничих наук
Києво-Могилянська школа врядування**

Група Публічне управління, 2020/2021 навч. рік

Ю.С. Кіріллова

Аналітична записка

Яким чином в Україні знизити кількість випадків вчинення відносно громадян домашнього насильства

Анотація

Замовник: Міністерство соціальної політики України

Мета вирішення проблеми: Розробка та вироблення інструментів та методів, для зниження поширеності домашнього насильства, розбудова системи запобігання та протидії домашньому насильству відповідно до міжнародних стандартів та формування нетерпимості в суспільстві до домашнього насильства.

Рекомендований варіант політики: Запровадження держаних освітніх програм, з освіти у сфері захисту особистісних прав та інтересів для дітей та дорослих.

Відхилені варіанти політики:

Альтернатива 1 Збереження чинної політики

Альтернатива 2 Проведення інформаційної кампанії серед населення

Ця Аналітична записка – результат нашої власної роботи. Її було написано без свідомого відтворення (частково або повністю) оприлюднених результатів інтелектуальної праці, створених іншими особами, без належного посилання на них. Ми даємо згоду на перевірку цієї Аналітичної записки на академічний плагіат та її безоплатне використання в повному обсязі або частково в навчальних цілях.

Ю.С. Кіріллова

1. Визначення проблеми, придатної для аналізу політики

1.1. Формулювання проблеми

Яким чином в Україні знизити кількість випадків вчинення відносно громадян домашнього насильства.

1.2. Замовник аналізу

Міністерство соціальної політики

1.3. Симптоми проблеми

1.3.1. Опис симптомів

Провівши власний аналіз причин насильства в Україні, на основі вже наявних соціологічних досліджень, я дійшла висновку, що здебільшого причиною насильства в більшості родин, є засвоєна дітьми в батьківській родині модель поведінки, та повна відсутність у дітей можливості бути обізнаними в сфері здорового та безпечного способу життя в родині. Наступною, не менш глобальною проблемою сьогодні в нашому суспільстві є низький рівень освіти жертв насильства в сфері захисту своїх прав та інтересів. Через що рівень звернень до поліції та центрів соціального захисту є дуже низьким, що можна підтвердити Дослідженням насильства над жінками в Україні. Проведеним під керівництвом ОБСЄ «Добробут і безпека Жінок», воно встановило, що хоча Центр соціальних служб сім'ї, дітей і молоді відомий, жінки зазвичай не звертаються й до нього [1].

1.3.2. Причинно-наслідкові зв'язки

Згідно даних дослідження Всесвітньої організації охорони здоров'я кожна шоста жінка зазнає домашнього насильства [2], і найгірше в цій ситуації те, що діти стають свідками цього, або ж самі стають жертвами домашнього насильства. В своїй науковій праці «Трансгенераційні моделі зловживань батьківства: аналогові та клінічні тести» вчені Л. Й. Заїді, Дж. Ф. Кнутсон, Дж. Г. Мехм пов'язують причину насильства у сім'ї з насильством щодо самих батьків у дитинстві (50% сімей в яких і батько і мати піддавались насильству у сім'ї, самі чинять насильство відносно своїх дітей) [3 ст.138].

1.3.3. Доказова база

В Україні проблема домашнього насильства є також надзвичайно актуальною. На це вказують конкретні цифри Національної поліції України, Міністерства соціальної політики України і результати досліджень, здійснених Київським міжнародним інститутом соціології разом із Проектом Ради Європи “Зміцнення та захист прав дітей в Україні”. Зокрема, в Україні щороку близько 1,1 млн жінок стають жертвами домашнього насильства у різних його проявах. Причому 90% таких випадків є латентними. Гендерно-вікова структура домашнього насильства у нашій державі показує, що близько 70% жертв є жінками, 20% – чоловіками, 10% – дітьми.

1.4. Масштаби проблеми або її симптомів

Понад 60% жінок в Україні зазнають психологічного, фізичного або сексуального насильства, майже кожна третя - від партнера. Про це свідчать дані дослідження ОБСЄ з питань добробуту та безпеки жінок в Україні: “Результати свідчать про те, що дві третини (67%) жінок в Україні віком від 15 років зазнали психологічного, фізичного або сексуального насильства. Найбільшим фактором виявилось фізичне та/або сексуальне насилля з боку партнера, про що повідомили майже кожені три з десяти опитаних жінок (28%)” [4]. Згідно даних, наданими Міністерством соціальної політики: “За 9 місяців 2019 року внаслідок домашнього насильства загинули 777 людей, 305 з яких - діти. Ще 117 дітей були вбиті своїми матерями під час народження” [5].

1.5. Новизна проблеми й нагальність її вирішення

Аналіз наукових та історичних джерел свідчить про те, що проблема домашнього насильства існувала стільки ж скільки існує суспільство, але їй не завжди приділяли увагу, через значну стереотип, що існує в суспільстві, що домашнє насильство це особиста справа, кожної родини. Тому довгий період часу, ця проблема не отримувала належної уваги, та була мало дослідженою. Оскільки Україна обрала курс на євроінтеграцію, вона, як держава-учасник міжнародних договорів, зобов'язується дотримуватися та захищати права людини. Невід'ємною складовою таких прав є заборона будь-яких форм насильства, у тому числі – домашнього насильства.

Тому на сьогоднішній день, питання стоїть досить гостро, та є пріоритетним у формуванні державної політики.

1.6. Законодавча та інституційна база реалізації чинної політики

1.6.1. Законодавча база

1. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
2. Декларація ООН про викорінювання насилля щодо жінок [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_506
3. Конвенція ООН про права дитини [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021
4. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207
5. Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021
6. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція)(англ.) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.coe.int/tu/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168008482e>
7. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927
8. Європейська конвенція про здійснення прав дітей [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135
9. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>
10. Закон України «Про охорону дитинства» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
11. Закон України «Про соціальні послуги» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-15>
12. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>
13. Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального
14. процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19>
15. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2334-19>
16. Сімейний кодекс Семінар «INSPIRE – стратегії та міжнародні практики для ліквідації насильства над дітьми» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
17. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
18. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
19. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
20. Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 №658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF>

21. Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 655 «Про затвердження Типового положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/655-2018-%D0%BF>
22. Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 654 «Про затвердження Типового положення про мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2018-%D0%BF>
23. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 січня 2019 р. № 43 « Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2019-%D0%BF>
24. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2019 р. № 234 «Про затвердження Порядку формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/234-2019>
25. Наказ МВС України від 01.08.2018 № 654 «Про затвердження Порядку винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0965>
26. Наказ МОН України від 22.05.2018 № 509 «Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18>
27. Наказ МОН України від 02.10.2018 №1047 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників із іншими органами та службами» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/npa-pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-shodo-viyavlennya-reaguvannya-na-vipadki-domashnogo-nasilstva-i-vzayemodiyi-pedagogichnih-pracivnikiv-iz-inshimi-organami-ta-sluzhbami>
28. Наказ Мінсоцполітики від 01.10.2018 № 1434 «Про затвердження Типової програми для кривдників» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/RE32674.html
29. Наказ Мінсоцполітики від 11.12.2018 № 1852 «Про утворення Державної установи «Кол-центр Міністерства соціальної політики України з питань протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей»» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1458>
30. Наказ Мінсоцполітики та МВС від 13.03.2019 №369/180 «Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0333-19>

1.7. Чинники середовища, що формують контекст проблеми

В нашому суспільстві є низький рівень освіти жертв насильства в сфері захисту своїх прав та інтересів. Через що рівень звернень до поліції та центрів соціального захисту є дуже низьким, що можна підтвердити Дослідженням насильства над жінками в Україні. Проведеним під керівництвом ОБСЄ «Добробут і безпека Жінок», воно встановило, що хоча Центр соціальних служб сім'ї, дітей і молоді відомий, жінки зазвичай не звертаються й до нього.

1.8. Корисний зарубіжний досвід

Домашнє насильство є глобальною світовою проблемою. Впродовж багатьох років різні держави займаються аналізом та вивченням цієї проблеми шукаючи різноманітні шляхи та інструменти вирішення цієї світової проблеми. Вивчення позитивного досвіду різних країн може дати змогу розробити дієві інструменти для запобігання та протидії домашньому насильству в Україні.

Для дослідження я обрала досвід Англії та Сполучених Штатів Америки, оскільки ці країни мають досвід подолання патріархального ладу, та досвід реінтеграції ветеранів до цивільного життя, який на сьогодні є актуальним в Україні.

В Англії [8] Міністерство внутрішніх справ визначено як провідне урядове відомство з координації боротьби з насильством в сім'ї, воно забезпечує виготовлення політики для інших державних відомств і співпрацює з громадськими організаціями в розробці та

реалізації політики. Міністерство внутрішніх справ проводить дослідження, надає інформацію і публікує статистичні дані про поширеність домашнього насильства.

Починаючи з 90-х років англійські адміністрації для вирішення проблеми домашнього насильства, почали просувати міжвідомчий підхід до розробки політики на національному рівні і міжвідомчу координацію на місцевому рівні для реалізації політики та надання послуг для жертв насильства.

Місцевий рівень координації дій по боротьбі з насильством в сім'ї було закріплено в циркулярі Міністерства внутрішніх справ, що передбачав створення місцевих форумів з обговорення проблеми про насильство в сім'ї, в яких поліція, соціальні служби, житлові служби, служби пробації, служби охорони здоров'я, юристи і ряд громадських організацій працювали разом в місцевих громадах, щоб боротися з домашнім насильством. Але, на жаль, в той час уряд вважав, що краще підтримувати міжвідомчі ініціативи громадського сектора, аніж самим відігравати там провідну роль, і зосередився лиш на здійсненні заходів кримінального правосуддя та зменшенні злочинності. Тому дана реформа не досягла значних успіхів. І Вже в 2003 році Міністерство внутрішніх справ провівши адвокаційну кампанію та широкомасштабні консультації зі стейкхолдерами, опублікувало нову Стратегію Безпека та Справедливість, в якій було проаналізовано рівень домашнього насильства в Англії в цілому, та його негативний вплив на суспільство. Дана стратегія базувалася на трьох основних елементах: захист, справедливість та підтримка жертв насильства під час відновлення себе та свого життя. Ну і варто зазначити, що в цій стратегії вперше було визнано, що домашнє насильство вчиняється не лише відносно жінок, а і жінками відносно чоловіків.

Розроблений в 2005 році Національний план протидії домашньому насильству передбачав створення нових заходів, включаючи спеціалістів з питань домашнього насильства, судів з питань насильства та незалежних радників з питань домашнього насильства.

В 2010 році англійський уряд представив нову Стратегію запобігання та протидії домашньому насильству та запропонував більш локалізовані заходи для вирішення проблеми, наголошуючи на профілактиці, підтримці жертв, та зменшенні ризиків виникнення домашнього насильства. План дій передбачав розробку політики в рамках рівності з чітким і новим акцентом не тільки на дорослих, а також щодо захисту дітей від домашнього насильства в сім'ях і школах.

З раннього колоніального періоду американські суди слідували за британськими - загальне право, затверджувало право чоловіка відносно жінки на домашню кару. Лише наприкінці XIX століття в державі нарешті почали забороняти та карати використання чоловіком фізичної сили для покарання дружини. І на мою думку, на сьогоднішній день, суспільство в США найбільш обізнане в захисті своїх особистісних прав в цій сфері і в ньому сформована чи не найбільша нетерпимість до домашнього насильства. Майже у всіх штатах США обов'язковий арешт є найрозповсюдженішим засобом у вирішенні проблеми домашнього насильства. В Сполучених Штатах, як і в Англії поліція відіграє основну роль в протидії домашньому насильству, але її контролюючим органом є спеціальний підрозділ прокуратури, який спеціалізується на домашньому насильстві. Цей орган наділений повноваженнями виявляти та порушувати кримінальні провадження навіть без заявлення від жертви домашнього насильства. А також видавати обмежувальний припис для кривдника, забороняючи йому чи їй наблизитися до своєї жертви. В США функціонують потужні та професійні кризові центри та притулки для жертв домашнього насильства, які надають всебічну юридичну та психологічну допомогу жертвам домашнього насильства. Судова практика в Америці славиться тим, що під час розгляду справ пов'язаних з домашнім насильством, можуть залучатися присяжні.

Хоча українському законодавству дуже далеко до ідеалу в сфері запобігання та протидії домашньому насильству, і реформа в цій сфері лише розпочалась, інтерес суспільства до цієї проблеми починає неспинно зростати.

Україна робить успішні кроки на шляху до ідентифікації проблеми та подолання стереотипів, пов'язаних з домашнім насильством. Однак суспільні зміни, породжують все нові виклики, з якими нам ще не раз потрібно буде зіткнутись. А продовжуючи невпинні дослідження та вивчення міжнародного досвіду, ми зможемо досягти непоганих результатів. Хоч ніде в світі не існує ідеальної політичної системи і законодавства, основним нашим завданням все одно є постійний моніторинг та вдосконалення.

2. Підстави для державного втручання

Провівши власний моніторинг кількості звернень з приводу домашнього насильства, відносно трьох груп чоловіки, жінки та діти, що були зареєстровані Міністерством соціальної політики України за період з 2016 по 2019 роки, я встановила, що найбільша кількість звернень все ж реєструється від жінок, на другому місці чоловіки, а на третьому – діти. Розрахувавши яким чином змінювався коефіцієнт звернень з приводу домашнього насильства відносно трьох груп чоловіки, жінки та діти, я встановила:

У порівнянні 2017р. з 2016р. показник кількості звернень серед чоловіків збільшився на 2553 звернення, що в 1,32 рази більше від базисного; показник кількості звернень серед жінок збільшився на 23 260 звернення, що в 1,37 раз більше від базисного; показник кількості звернень серед дітей збільшився на 302 звернення, що в 1,51 рази більше.

У порівнянні 2018р. з 2016р. показник кількості звернень серед чоловіків збільшився на 2269 звернень, що в 1,29 рази більше від базисного; показник кількості звернень серед жінок збільшився на 41 420 звернення, що в 1,67 раз більше від базисного; показник кількості звернень серед дітей збільшився на 820 звернення, що в 2,37 рази більше.

У порівнянні 2019р. з 2016р. показник кількості звернень серед чоловіків збільшився на 5399 звернень, що в 1,69 рази більше від базисного; показник кількості звернень серед жінок збільшився на 51 509 звернення, що в 1,82 раз більше від базисного; показник кількості звернень серед дітей збільшився на 1056 звернення, що в 2,76 рази більше.

Таблиця 1 Базисні показники динаміки кількості звернень з приводу гендерно обумовленого домашнього насильства відносно трьох груп: чоловіки, жінки, діти за період з 2016 по 2019 рр.

Рік	Показник	2016	2017	2018	2019
Кількість звернень за рік		70 491	96 245	115 000	128 455
Чоловіки		7 813	10 366	10 082	13 212
	Δбазисні	~	2553	2269	5399
	Кзрост	~	1,32	1,29	1,69
	Тзрост, %	~	132,6	129,1	169,1
	Тпр, %	~	32,6	29,1	69,1
Жінки		62 080	85 340	103 500	113 589
	Δбазисні	~	23 260	41 420	51 509
	Кзрост	~	1,37	1,67	1,82

	T _{зрост} , %	~	137,5	166,8	182,9
	T _{пр} , %	~	37,5	66,8	82,9
Діти		598	900	1 418	1 654
	Δ _{базисні}	~	302	820	1056
	K _{зрост}	~	1,51	2,37	2,76
	T _{зрост} , %	~	150,5	237,1	276,6
	T _{пр} , %	~	50,5	137,1	176,6
			4,2	5,33	6,27

Виходячи з цього можна зробити висновок, що чинна державна політика в сфері запобігання домашньому насильству є не достатньо ефективною з будь якої точки зору. В першу чергу, майже однакові показники можуть свідчити про або низький рівень обізнаності громадян в сфері захисту особистих прав та інтересів, або про низький рівень довіри до центрів соціального захисту населення. З іншого боку, показники поступово зростали, що може свідчити про неспроможність чинної політики запобігати виникненню випадків домашнього насильства відносно громадян.

З початком пандемії Covid-19 з зв'язку з карантинними обмеженнями в світі різко зросла кількість випадків домашнього насильства. Як свідчать дані аналітичного звіту «Вплив COVID-19 на права жінок в Україні», у якому взяли участь понад 700 осіб та охопило всі області України: понад 40% опитаних, які повідомили про домашнє насильство, до карантину такого досвіду не мали [7].

Протидія насильству в сім'ї є сьогодні одним із важливих напрямів суспільного розвитку. Вона розглядається не лише як соціальна проблема, а, насамперед, як проблема захисту прав людини і, перш за все, прав жінок, що вимагає вироблення належних правових засобів її вирішення. При здійсненні насильства в сім'ї відбувається порушення прав і свобод конкретної людини, що, через різні можливості агресора і жертви, ускладнює можливості самозахисту і вимагає втручання з боку держави і суспільства [6].

3. Консультації

3.1. Організовані заінтересовані групи – аналіз стейкхолдерів

- Діти відносно яких вчиняється домашнє насильство
- Чоловіки та жінки відносно яких вчиняється домашнє насильство
- Літні люди, відносно яких вчиняється домашнє насильство
- Міжнародні правозахисні організації представлені в Україні
- Українські правозахисні громадські організації
- Медіа, соціальні мережі, друковані видання, зовнішня реклама.
- Служби у справах дітей
- Комітет з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнаціональних відносин
- Освітні заклади (у тому числі інтернати, спортивні школи)
- Уповноважені підрозділи органів НПУ
- Органи охорони здоров'я, установи та заклади охорони здоров'я

- Центри соціального захисту населення
- Органи місцевого самоврядування
- Центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги
- Молодіжні організації, Пласти
- Лідери думок
- Міністерство юстиції
- Заклади неформальної освіти

3.2. Заінтересовані органи влади

- Управління соціального захисту населення
- Міністерство Внутрішніх Справ
- Міністерство Охорони Здоров'я
- Міністерство Освіти та Науки
- Міністерство культури, молоді та спорту
- Органи управління освітою.
- Міністерство інформаційної політики
- Інститут соціології
- Аналітичні центри
- ОБСЄ
- Рада Європи
- ВООЗ
- ООН Жінки
- Суди
- Прокуратура
- Органи з питань пробації
- Працедавці (бізнес/держава)
- Центри психологічної реабілітації
- Центри боротьби з залежностями
- Психіатричні лікарні та заклади
- Релігійні організації

Стейкголдер	Заінтересованість	Значимість	Впливовість	Можлива роль
Цільова група				
1. Діти відносно яких вчиняється домашнє насильство	3	2	1	2
2. Чоловіки та жінки відносно яких вчиняється домашнє насильство	3	2	1	2
3. Літні люди, відносно яких вчиняється домашнє насильство	3	3	1	2
Група непрямого впливу				
1. Міжнародні правозахисні організації представлені в Україні	3	3	3	2
2. Українські правозахисні громадські організації	3	1	1	1
3. Медіа, соціальні мережі, друковані видання, зовнішня реклама.	3	3	3	3

Група потенційного впливу				
1. Служби у справах дітей	3	2	2	1
2. Комітет з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнаціональних відносин	3	2	2	1
3. Освітні заклади (у тому числі інтернати, спортивні школи)	1	1	1	1
4. Уповноважені підрозділи органів НПУ	3	3	3	3
5. Органи охорони здоров'я, установи та заклади охорони здоров'я	3	2	2	1
6. Центри соціального захисту населення	3	3	3	3
7. Органи місцевого самоврядування	3	3	3	3
8. Центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги	2	2	2	1
9. Молодіжні організації, Пласти	3	3	3	3
10. Лідери думок	3	3	3	3
11. Міністерство юстиції	3	3	3	3
12. Заклади неформальної освіти	2	2	2	1
Група з вагомим авторитетом				
1. Управління соціального захисту населення	3	2	2	2
2. Міністерство Внутрішніх Справ	3	3	3	3
3. Міністерство Охорони Здоров'я	3	2	2	1
4. Міністерство Освіти та Науки	2	1	1	1
5. Міністерство культури, молоді та спорту	2	1	1	1
6. Органи управління освітою.	2	2	2	3
7. Міністерство інформаційної політики	2	3	3	3
8. Заклади з підготовки педагогів	2	2	3	3
9. Асоціації психологів	3	3	3	3

10. Уповноважений Президента з прав людини	3	3	3	3
11. Офіс Президента України	3	3	3	3
12. Перша леді України	3	3	3	3
Експерти				
1. Інститути соціології	2	3	1	2
2. Аналітичні центри	2	2	2	1
3 ОБСЄ	3	3	2	2
4 Рада Європи	3	3	3	3
5 ВООЗ	3	3	3	3
6. ООН Жінки	3	3	3	3
Групи, що виявляють інтерес				
1. Суди	1	1	1	1
2. Прокуратура	3	3	3	3
3. Органи з питань пробації	2	2	2	2
4. Працедавці (Бізнес/Держава)	3	3	3	3
5. Центри психологічної реабілітації	3	1	1	2
6. Центри боротьби з залежностями	3	1	1	1
7. Психіатричні лікарні та заклади	2	1	1	1
8. Релігійні організації	3	1	2	1
9. Служби статистики	3	1	1	1

Оцінка проводиться за критеріями:

Ступінь заінтересованості: дуже заінтересований - 3; скоріше заінтересований, ніж ні - 2; незаінтересований - 1; опонент -0.

Ступінь значимості: дуже значущий - 3; найімовірніше значущий - 2; скоріше незначущий - 1; незначущий - 0.

Рівень впливовості: дуже впливовий - 3; скоріше впливовий - 2, ніж ні; найімовірніше не впливовий - 1; зовсім не впливовий - 0.

4. Опис обмежень

У розв'язанні цієї проблеми Україна вже зіткнулась з браком бюджетних коштів для реалізації чинної політики. А запропоновані альтернативні варіанти політики, нестимуть додаткові навантаження на державний бюджет.

Часові обмеження

Інші матеріальні ресурсні обмеження (нестача відповідно підготовлених кадрів, приміщень, обладнання та ін.);

5. Моделювання проблеми

5.1. Мета вирішення проблеми

Метою аналітичної записки, розробка та вироблення інструментів та методів, для зниження поширеності домашнього насильства, розбудова системи запобігання та протидії домашньому насильству відповідно до міжнародних стандартів та формування нетерпимості в суспільстві до домашнього насильства.

5.2. Очікувані результати

Короткострокові:

- Збільшення кількості дискусій, круглих столів, конференцій та обговорень щодо проблеми домашнього насильства.

Середньострокові:

- Кількість засуджених дорівнює половині відносно звернень з приводу насильства дорівнює

Віддалені:

- Сформована нетерпимість в громадян до насильства

Бажані:

- Зниження кількісних показників на основі соціологічних досліджень та моніторингів з виявлення домашнього насильства

Небажані:

- Блокування прийняття альтернативи через неспроможність дійти компромісу владними політичними партіями.

Передбачувані:

- Покращення обізнаності громадян в сфері захисту своїх прав
- Покращення довіри громадян до S надання послуг

Непередбачувані:

- Неefективність державної політики, та високий спротив змінам

5.3. Перелік показників результативності

Виконання програми забезпечить:

1. зниження рівня домашнього насильства та насильства за ознакою статі
2. покращення обізнаності громадян про гарантовані їм права в сфері захисту їхніх законних прав та інтересів
3. покращення довіри громадян до суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі.
4. Збільшення кількості засуджених за злочини пов'язаних з домашнім насильством.
5. руйнацію негативних стереотипів та формування нетерпимого ставлення до насильницької моделі поведінки та зростання ролі чоловіків у протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі

5.4. Перелік цільових індикаторів

Цільовий індикатор	Критерій (кількісний або якісний)
Зниження насильства за ознакою статі	Зниження кількісних показників на основі соціологічних досліджень та моніторингів з виявлення домашнього

	насильства
Покращення обізнаності громадян в сфері захисту своїх прав	Запровадження освітніх програм для населення в сфері захисту їхніх законних прав та інтересів
Покращення довіри громадян до S надання послуг	Зросла кількість звернень громадян до S
Збільшення кількості засуджених	Кількість засуджених дорівнює половині відносно звернень з приводу насильства дорівнює
Руйнація негативних стереотипів	Сформована нетерпимість в громадян до насильства

6. Формулювання варіантів політики

6.1. Варіант 1: Збереження чинної політики

6.1.1. Опис інструментів чинної політики

Значний крок у вирішенні проблеми Україна зробила з прийняттям Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Відповідно до положень даного нормативно-правового акту, було внесено зміни до кримінального законодавства, та розширено повноваження Національної поліції України, для покарання кривдників, та обмеження їхнього контакту з жертвами насильства, шляхом винесення заборонних та обмежувальних приписів. Також Національною Поліцією було створено мобільні групи по протидії домашньому насильству, які отримали назву «Поліна».

У разі якщо особа не має можливості звернутися до Національної поліції України, вона може отримати консультації на:

- Національній «гарячій» лінії з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації.
- «гарячій» лінії для осіб, що постраждали від домашнього насильства, яка створена на базі Урядового контактного центру

Також, Міністерством внутрішніх справ та Міністерством цифрової трансформації за підтримки Канадсько-українського проекту розвитку поліції (CUPDP) коштом Уряду Канади було створено серіал про домашнє насильство, який складається з таких тем [9]:

- Серія 1. Домашнє насильство: що це та яким буває
- Серія 2. До кого звертатися по допомогу
- Серія 3. Законодавство та повноваження поліції
- Серія 4. Планування безпеки постраждалих
- Серія 5. Як допомогти постраждалим

6.1.2. Переваги збереження чинної політики

Це не потребує довгострокових переговорів між зацікавленими сторонами, та довгого процесу з внесення змін до нормативно-правових актів, що регулюють відносини у цій сфері.

6.1.3. Недоліки збереження чинної політики

Недосконале виконання Україною обраної політики тягне за собою погіршення іміджу країни на міжнародному рівні, через систематичне порушення прав людини, захист яких де-юре гарантований державою, а де-факто не відбувається через брак бюджетних коштів, та спротив державних установ впровадженню політики в цій сфері, через наявність в суспільстві стереотипного мислення, яке спричинене пережитками Радянського союзу.

6.1.4. Специфічні ситуації неспроможності влади

- Неспроможність через брак бюджетних коштів в повному обсязі реалізувати заплановані заходи політики

- Корупція, привласнення державних коштів закладених на реалізацію політики вищими посадовими особами
- Дуже повільне виконання завдань політики, через складний бюрократичний апарат.

6.2. Варіант 2: (формулювання варіанта)

Проведення інформаційної кампанії серед населення

6.2.1. Завдання й заходи з реалізації варіанта

- навчити українців розпізнавати домашнє насильство
- надати інформацію, куди вони можуть звернутися за підтримкою та захистом своїх громадянських прав.

б) Заходи по реалізації варіанту

- зібрати та розповсюдити інформацію про діючі державні програми з реабілітації жертв насильства, а також про ефективні громадські ініціативи, та правозахисні організації, що надають допомогу в цій сфері.
- відзняти та запустити інформаційну кампанію через соціальні ролики на телебаченні та в соціальних мережах

6.2.2. Потенційні переваги варіанта

Це не потребує вносити зміни до законодавства, розробляти нові стратегії з попередження та протидії домашньому насильству. Також в певному обсязі збільшить обізнаність населення в в сфері захисту своїх прав.

6.2.3. Потенційні недоліки варіанта

Вимагає створення робочої групи, яка займатиметься розробкою стратегії інформаційної кампанії та її впровадженням. Що в свою чергу тягне за собою значне навантаження на державний бюджет. Та як свідчить міжнародна практика, та оцінювання подібних інформаційних кампаній: їхнє проведення є необхідним, але такі кампанії здебільшого спрямовані на вузьке коло осіб, та не можуть призвести до вирішенні проблеми в суспільстві, а лиш спрямовані на подолання її наслідків.

6.2.3. Специфічні ситуації неспроможності влади

- Корупція, привласнення державних коштів закладених на реалізацію політики вищими посадовими особами
- Відхилення бюджету політки

6.3. Варіант 3: (формулювання варіанта)

Запровадження держаних освітніх програм, з освіти у сфері захисту особистісних прав та інтересів для дітей та дорослих.

6.3.1. Завдання й заходи з реалізації варіанта

- проаналізувати специфіку кожного регіону України, враховуючи особливості регіонів, звернувши особливу увагу на: зони конфлікту, прифронтові сірі зони, регіонів з високим рівнем безробіття та низьким рівнем життя, регіони де

zareєстровано найбільші кількості вимушено переміщених осіб та учасників бойових дій.

- розробити згідно досліджених потреб регіональні освітні програми в сфері здорового та безпечного способу життя
- розробити державну програму з громадянської освіти в школах в сфері запобігання домашнього насильства, засновану на інституті «здорової родини», що навчить молодь їхнім основним правам та обов'язкам, пов'язаних з захистом прав людини та громадянина.
- розробити для служб РАЦ програми з підготовки до подружнього життя, та зобов'язати проводити навчання для молодих пар, які виявили бажання зареєструвати шлюб
- розробити для медичних закладів програми з підготовки до батьківства
- збільшити втричі кількість реабілітаційних центрів для жертв домашнього насильства.

6.3.2. Потенційні переваги варіанта

Комплексний підхід до вирішення проблеми домашнього насильства, від налагодження механізмів моніторингу, захисту потерпілих до роботи на запобігання домашньому насильству, дозволить вивести питання захисту прав людини в Україні на новий рівень, та дасть можливість значно знизити випадки домашнього насильства в країні.

Хоч даний варіант і має значне навантаження на державний бюджет, але обрані заходи надають змогу залучати нові міжнародні інвестиції, оскільки застосовується новий підхід у вирішенні проблеми.

Даний варіант політики має перевагу і в широті кола осіб, на яких спрямована політика, оскільки заходи забезпечуватимуть роботу з широким колом осіб, ми матимемо можливість більш системно впливати не лише на протидію насильству, а і на запобігання його виникненню.

Оскільки це світні програми, вони мають довгострокову дію.

6.3.3. Потенційні недоліки варіанта

Варіант політики буде мати значне навантаження на державний та місцеві бюджети. Вимагає створення великої кількості робочих груп, які будуть працювати в сфері дослідження та розробки державних регіональних програм. Вимагає пошук та залучення великої кількості спеціалістів та дослідників з різних сфер, що в свою чергу може значно розтягнути в часі виконання заходів передбачених політикою.

6.3.4. Специфічні ситуації неспроможності влади

- Корупція, привласнення державних коштів закладених на реалізацію політики вищими посадовими особами
- Блокування прийняття альтернативи через неспроможність дійти компромісу владними політичними партіями.
- Блокування альтернативи іншими Міністерствами та відомствами через розподіл бюджетних коштів.
- Складність подолання усталених стереотипів українського суспільства.

7. Порівняння варіантів політики

7.1. Методи порівняння варіантів політики

Порівняльний аналіз альтернатив я проводила за п'ятьма універсальними критеріями: результативність, ефективність, справедливість, політична здійсненність, адміністративна здійсненність.

При визначенні результативності я відштовхувалась від показників результативності в п.5.3-5.4 та врахувала прогноз ступеня досягнення цілей політики для відповідної альтернативи.

При визначенні ефективності альтернатив був використаний спрощений варіант методу аналізу вигод та витрат. Результати наведені нижче в таблицях.

Альтернатива 1

Об'єкт впливу	Вигоди	Витрати
Держава	Розвивається та формується державна політика в сфері запобігання та протидії домашнього насильства.	Не потребує додаткових витрат окрім тих, що вже закладені в бюджет
Суспільство	Вперше особи, що вчиняють домашнє насильство притягуються до кримінальної відповідальності, що виносить захист прав людей на новий рівень.	Систематичне порушення прав людини, через недосконалість механізмів чинної політики

Альтернатива 2

Об'єкт впливу	Вигоди	Витрати
Держава	Не потребує вносити зміни до законодавства, розробляти нові стратегії з попередження та протидії домашньому насильству	Тягне за собою додаткове значне навантаження на державний бюджет, та спрямоване лише на подолання наслідків домашнього насильства.
Суспільство	Покращує обізнаність населення в сфері захисту своїх прав.	Не призводить до вирішення проблеми

Альтернатива 3

Об'єкт впливу	Вигоди	Витрати
Держава	Надає можливість залучення додаткових іноземних інвестицій. Спрямована на широке коло осіб, та не обмежена у часі.	Значне навантаження на державний та місцеві бюджети.
Суспільство	Покращує обізнаність в широкого кола осіб про захист своїх прав та інтересів, формує інститут сім'ї, та здоровий та безпечний спосіб життя в молоді.	Зобов'язання населення до виконання нових законів та правил поведінки в суспільстві.

При визначенні справедливості варіантів орієнтація була на таку оцінку: на скільки збільшуються вигоди від політики для об'єктів впливу. Період дії альтернативи, та сфера дії політики альтернатив.

Адміністративна здійсненність визначалась можливістю мобілізації усіх адміністративних ресурсів для вчасного здійснення політики.

Політична здійсненність визначалась мінімальною кількістю ситуацій неспроможності влади/держави.

7.2. Порівняння варіантів політики

Критерій порівняння	Оцінка варіанта політики		
	Збереження чинної політики	Варіант 2	Варіант 3
Результативність	1	1	3
Ефективність	1	1	3
Справедливість	2	2	3
Адміністративна здійсненність	1	1	3

Політична здійсненність	1	2	3
Сумарна оцінка:	6	7	15

8. Рекомендації й реалізація

8.1. Рекомендований варіант політики

Рекомендованим варіантом альтернативної політики Міністерству соціальної політики України буде Альтернатива 3 «Запровадження держаних освітніх програм, з освіти у сфері захисту особистісних прав та інтересів для дітей та дорослих», як найкращого за результатами порівняння. Такий вибір аргументований тим, що, незважаючи на складність імплементації та деяких негативних короткострокових наслідків, даний варіант представляє найвищу результативність, ефективність та справедливість

8.2. Реалізація політики

Рекомендаціями Міністерству соціальної політики України щодо заходів з реалізації рекомендованого варіанта політики будуть наступні дії:

- проаналізувати специфіку кожного регіону України, враховуючи особливості регіонів, звернувши особливу увагу на: зони конфлікту, прифронтові сірі зони, регіонів з високим рівнем безробіття та низьким рівнем життя, регіони де зареєстровано найбільші кількості вимушено переміщених осіб та учасників бойових дій.
- розробити згідно досліджених потреб регіональні освітні програми в сфері здорового та безпечного способу життя
- розробити державну програму з громадянської освіти в школах в сфері запобігання домашнього насильства, засновану на інституті «здорової родини», що навчить молодь їхнім основним правам та обов'язкам, пов'язаних з захистом прав людини та громадянина.
- розробити для служб РАЦ програми з підготовки до подружнього життя, та зобов'язати проводити навчання для молодих пар, які виявили бажання зареєструвати шлюб
- розробити для медичних закладів програми з підготовки до батьківства
- збільшити втричі кількість реабілітаційних центрів для жертв домашнього насильства.

8.3. Створення підтримки рекомендованому варіанту

8.3.1. Комунікативні цілі

- Залучитися підтримкою широкої громадськості під час аналізу та дослідження кореня проблеми домашнього насильства в усіх регіонах України.
- Прискорити розробку освітніх програм в сфері здорового та безпечного способу життя, програму підготовки до подружнього життя та програму підготовки до батьківства, залучивши до її розробки провідних стейкхолдерів.
- Залучитися підтримкою медіа, громадського сектору та лідерів думок для ефективного впровадження освітніх програм для населення.
- Створити позитивний імідж держави, що ефективно бореться з проблемою домашнього насильства, для залучення міжнародних інвестицій на створення нових реабілітаційних та кризових центрів для жертв домашнього насильства

8.3.2. Ключові повідомлення

До ядра: Домашнє насильство – це не проблема, яка має залишитися за зачиненими дверима, це світова суспільна проблема.

До держави: Лише запобігаючи виникненню домашнього насильства, ми зможемо зменшити його прояви в українських родинах

До міжнародних організацій: Наші цінності спільні – давайте захищати права людини та демократію разом.

8.3.3. Групи інтересів, на які вплине реалізація політики

Реалізація політики сприятиме:

Короткостроково:

- Запровадженню короткотермінового тематичного навчання за спеціалізованими напрямками для фахівців профільних відділів міністерств
- Забезпеченню розробки дорожньої карти допомоги для жертв домашнього насильства, на якій будуть нанесені контакти спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб у сфері запобігання та протидії домашньому насильству на рівні обласних державних адміністрацій, об'єднаних територіальних громад, міських, сільських, селищних рад;
- Розпочинанню навчання фахівців для роботи на державній гарячій лінії з надання допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та працівників спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб, та формування тренерської мережі;
- Забезпечить поширення "нульової толерантності" до насильства, інформуючи про отримання спектру послуг (з врахуванням правил конфіденційності) громадськість.

Середньостроково:

- Буде розроблено інструменти, заходи, та освітні програми з попередження домашнього насильства.
- В українському суспільстві формується нульова толерантність до домашнього насильства.
- Розбудовано державну політику та систему комплексного реагування на насильство.
- Сформовано високий рівень обізнаності громадян у сфері захисту своїх прав від домашнього насильства.
- Фахові та гендерно чутливі фахівці, які надаватимуть послуги постраждалим від домашнього насильства.
- Створено умови рівного доступу постраждалих від домашнього насильства для отримання послуг.
- В місцевих та регіональних планах дій передбачено базові пакети послуг, які можуть отримати особи, постраждалі від домашнього насильства.
- Заклади освіти випускатимуть кваліфікованих спеціалістів, які будуть займатися просвітництвом в сфері запобігання та попередження домашнього насильства в закладах шкільної освіти.

8.3.4. Методи та способи інформування

- Початок масштабної адвокаційної кампанії з створення інструментів запобігання домашньому насильству.
- Залучення до консультацій широкого кола стейкхолдерів, в тому числі цільової аудиторії.
- Залучення до інформаційної кампанії топових медіа та лідерів громадської думки з постійним трансляванням необхідності не замовчування цієї проблеми.

8.3.5. Фінансове забезпечення

- Підтримка міжнародних донорів – це міжнародні організації, представництва міжнародних організацій в Україні, уряди інших країн, союзи країн, тощо в місії яких передбачено надання фінансової допомоги на конкурсній основі у вигляді грантів.
- Державний бюджет.
- Благодійництво – добровільна особиста та/або майнова допомога, яка не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням бенефіціара. Благодійницька діяльність регулюється Законом України «Про благодійну діяльність та благодійні організації».
- Спонсорство – добровільна матеріальна, фінансова, організаційна та інша підтримка фізичними та юридичними особами будь-якої діяльності з метою популяризації виключно свого імені, найменування, свого знаку для товарів і послуг.
- Меценатство – добровільна безкорислива діяльність фізичних осіб у матеріальній, фінансовій та іншій підтримці набувачів благодійної допомоги. Меценатська діяльність регулюється Конституцією України, Цивільним кодексом України, Законом України “Про благодійну діяльність та благодійні організації”, іншими нормативно-правовими актами України, що регулюють меценатську діяльність
- Бізнес-янгели – інвестори, які мають бізнес досвід та вкладають свої особисті активи в розвиток соціальних проектів та соціально-орієнтованого бізнесу.
- Інші джерела, не заборонені законодавством України.

8.3.4. Рекомендації щодо подальших дій

Цільовий індикатор	Критерій (кількісний або якісний)
Зниження насильства за ознакою статі	Зниження кількісних показників на основі соціологічних досліджень та моніторингів з виявлення домашнього насильства
Покращення обізнаності громадян в сфері захисту своїх прав	Запровадження освітніх програм для населення в сфері захисту їхніх законних прав та інтересів
Покращення довіри громадян до S надання послуг	Зросла кількість звернень громадян до S
Збільшення кількості засуджених	Кількість засуджених дорівнює половині відносно звернень з приводу насильства дорівнює
Руйнація негативних стереотипів	Сформована нетерпимість в громадян до насильства

Перелік посилань

1. ДОБРОБУТ І БЕЗПЕКА ЖІНОК УКРАЇНА ДОПОВІДЬ ПРО РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.osce.org/secretariat/gender>
2. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ МОНОГРАФІЯ 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://obljustif.gov.ua/wp-content/uploads/2013/10/Mizhn-dosvid-protidiyi-domashnomu-nasilstvu-2014.pdf>
3. Zaidi L. Y., Knutson J. F., Mehm J. G. Transgenerational patterns of abusive parenting: analog and clinical tests / L. Y. Zaidi, J. F. Knutson, J. G. Mehm // *Aggressive behavior*, 15. — 1989. — p. 138
4. Більш ніж половина жінок в Україні зазнають насильства – ОБСЄ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2827156-bilse-polovini-zinok-v-ukraini-zaznaut-nasilstva-obse.html>
5. Понад 700 жертв за дев'ять місяців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2841282-ponad-700-zertv-za-devat-misaciv-u-sokolovskoi-rozpovili-pro-masstab-domasnogo-nasilstva.html>
6. Галай А. О., Гречанюк С. К., Шамрук Н. Б. Взаємодія суб'єктів протидії насильству в сім'ї: монографія. Чернігів: Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, 2013. 174 с.
7. Під час пандемії жінки частіше потерпають від додаткового навантаження, зменшення доходів та домашнього насильства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/pressreleases/2020/women-face-increase-workload--salary-cuts-and-domestic-violence-.html?fbclid=IwAR3imNQaANXHgp4ozrc7maa_KZwlGsy08zuPAC2KCVDbEKPJzy-DrEp8kWo
8. MATCZAK, Anna; HATZIDIMITRIADOU, Eleni; LINDSAY, Jane. *Review of domestic violence policies in England & Wales*. Kingston University and St George's, University of London, 2011.
9. Онлайн-інструменти протидії домашньому насильству [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://osvita.dii.gov.ua/courses/countering-domestic-violence>